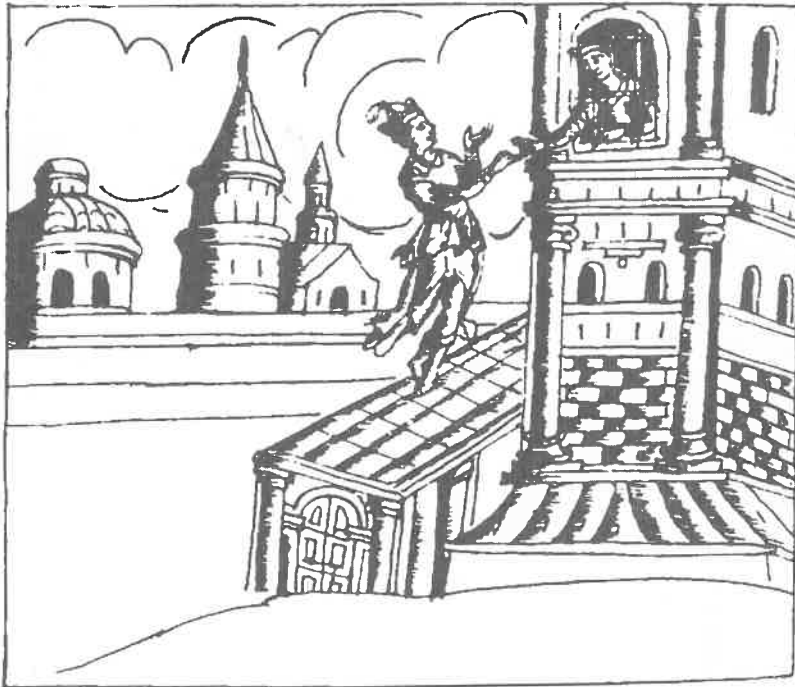

ΠΑΡΑΒΑΣΙΣ - ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ [3]

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β' ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΘΕΑΤΡΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΘΕΑΤΡΟΥ ΜΕ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΑΤΡΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ERGO

ΧΡΥΣΟΘΕΜΙΣ ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΥ - ΒΑΣΙΛΑΚΟΥ
Η ΠΡΟΣΛΗΨΗ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΚΑΘ' ΗΜΑΣ ΑΝΑΤΟΛΗ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙΣ - ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΜΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΕΚΤΙΜΗΣΗ

Η πρόσληψη της ευρωπαϊκής δραματουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή αποτελεί μείζον κεφάλαιο για τη συγκριτική φιλολογία, όσον αφορά τα κείμενα των ευρωπαϊκών δραματουργών που μεταφράζονται και εκδίδονται στο γεωγραφικό και πολιτισμικό αυτό χώρο, εξίσου σημαντικό επίσης για την ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου και γενικότερα για την ελληνική θεατρολογία όσον αφορά τη μεταφορά και χρήση των μεταφρασμένων αυτών κειμένων στη θεατρική πράξη, από τους περιόδους και ντόπιους ελληνικούς θιάσους, καθώς και την απήχησή τους στο εκεί ελληνόφωνο κοινό.

Το γεγονός ότι στον ευρύτερο αυτό πνευματικό χώρο είδαν το φως μεταφράσεις έργων των μεγάλων δραματουργών του ευρωπαϊκού κλασικισμού και ρομαντισμού (Μολιέρου,¹ Ρακίνα,² Βολταίρου,³ Αλφιέρι,⁴ Σίλλερ,⁵ Γκαίτε,⁶ Σαίξπηρ,⁷ Ουγκώ⁸) έχει ήδη προσελκύσει το ενδιαφέρον επιστημόνων, θε-

¹ Άννα Ταμπάκη, *Ο Μολιέρος στη φαναριώτικη παιδεία: Τρεις χειρόγραφες μεταφράσεις*, Αθήνα, ΕΙΕ/ΚΝΕ, 1988. Της ίδιας «Προσεγγίσεις του μοιερικού έργου στον αρχόμενο 19^ο αιώνα», *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας «Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες»*, Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, Δόμος, Αθήνα 1995, σσ. 367-385. Της ίδιας, *Le théâtre néohellénique: Genèse et formation: Ses composantes sociales, idéologiques et esthétiques*. Presses Universitaires, Paris 2001. Επίσης Βάλτερ Πούχγκερ, *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματουργίας στο νεοελληνικό θέατρο 17^ο-20^ο αιώνας: Μία πρώτη σφαιρική προσέγγιση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σσ. 36-60.

² Β. Πούχγκερ, *ό.π.*, σσ. 31-35.

³ Κ. Θ. Δημαράς, «Ο Βολταίρος στην Ελλάδα», στον τόμο: *Νεοελληνικός διαφωτισμός*, 3^η έκδ., Αθήνα 1983, σσ. 145-170, 446-452. Επίσης Anna Tambaki, «La réception du théâtre de Voltaire dans le Sud-Est de l' Europe» στον τόμο: *Voltaire et ses combats: Actes du Congrès International*, Oxford-Paris 1994, Ed. U Kølving et Chr. Mervaud, Oxford 1997, pp. 1539-1549 και Β. Πούχγκερ, *ό.π.*, σσ. 62-67.

⁴ Ν. Λάσκαρης, «Ο Alfieri στην Ελλάδα», *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια «Πυρσός»*, τόμ. Δ' 1929, σ. 119. Δημ. Σπάθης, *Ο διαφωτισμός και το νεοελληνικό θέατρο: Επτά μελέτες*,

University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1986 και Α. Ταμπάκη, *Η νεοελληνική δραματουργία και οι δυτικές της επιδράσεις 18^ο-19^ο αι.: Μία συγκριτική προσέγγιση*, 2^η έκδ. Ergo, Αθήνα 2002.

⁵ Γιάννης Σιδέρης, «Ο Σίλλερ και το νέο ελληνικό θέατρο», *Νέα Εστία*, τόμ. 66, αρ. 777, 15 Νοεμ. 1959, σσ. 1474-1481. Λάμπρος Μυγδάλης, *Ελληνική βιβλιογραφία Φρόντριχ Σίλλερ: 1813-1986*, Διαγώνιος, Θεσσαλονίκη 1986. Βλ. επίσης στον παρόντα τόμο των πρακτικών στην εισήγηση της Λίλιας Μαράκα με τίτλο «Παρουσία και υποδοχή του δραματικού έργου του Φρειδερίκου Σίλλερ στη νεώτερη ελληνική σκηνή», σσ. 93-107.

⁶ Β. Πούχγκερ, Γκαίτε-Θέατρο - Ελλάδα: Το δυναμικό τρίγωνο μιας πολλαπλής σχέσης, στον τόμο: *Ο μίτος της Αριάδνης: Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Εστία, Αθήνα 2001, σσ. 290-337 όπου και όλη η προγενέστερη βιβλιογραφία.

⁷ Γ. Σιδέρης, «Ο Σαίξπηρ στην Ελλάδα», *Θέατρο*, αρ. 13, Ιαν.-Φεβρ. 1964, σσ. 27-33, αρ. 14, Μάρτ.-Απρ. 1964, σσ. 56-62, αρ. 15, Μάιος-Ιούν. 1964, σσ. 21-25, αρ. 16, Ιουλ.-Αύγ. 1964, σσ. 28-38, αρ. 17, Σεπτ.-Οκτ. 1964, σσ. 35-46.

⁸ Α. Tambaki, «L' impact de l' oeuvre et de la pensée de Victor Hugo en Grèce», *Folia Neoellenica* (Amsterdam), vol II, 1985-1986, pp. 160-177. Και τώρα διδακτορική διατριβή της Δέσποινας Προβατά, *Victor Hugo en Grèce 1842-1902*, Université de Paris-Sorbonne (Paris IV), Paris 1994.

ατρολόγων και μη, που έχουν ασχοληθεί συνολικά,⁹ αλλά και επιμέρους με τη μελέτη της εργογραφίας των συγγραφέων αυτών στην ελληνική γλώσσα.

Λόγω της μεγάλης έκτασης του θέματος, αντικείμενο της εισήγησής μου θα αποτελέσουν οι μεταφράσεις της ευρωπαϊκής δραματουργίας που έχουν δημοσιευτεί στον ημερήσιο και περιοδικό τύπο του κωνσταντινουπολίτικου, ποντιακού και μικρασιατικού Ελληνισμού και οι οποίες δεν έχουν μέχρι σήμερα επισημανθεί, επίσης οι ανέκδοτες μεταφράσεις και οι δημιουργοί τους και περιστασιακά μόνο θα γίνουν αναφορές σε αυτοτελείς εκδόσεις.

Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες διαβίωσης του ελληνικού στοιχείου στα παράλια του Εύξεινου Πόντου και της Μ. Ασίας το 19^ο αι., ιδίως μετά την υπογραφή του Χάτι-Χουμαγιούν, συντελούν στην ανάπτυξη ενός πνεύματος κοσμοπολιτισμού, χαρακτηριστικό κυρίως των οικονομικά ακμαίων τάξεων των Ελλήνων εκείθεν του Αιγαίου, που τους επιτρέπει να γίνονται κοινωνοί των ευρωπαϊκών πραγμάτων.¹⁰

Προϋποθέσεις για την καλλιέργεια του κλίματος αυτού αποτελούν:

α) οι οικονομικές δραστηριότητες (ναυτιλία και διαμετακομιστικό εμπόριο) που ώθούν τους σ' αυτές εμπλεκόμενους σε συχνά ταξίδια στην Εσπερία για λόγους επαγγελματικών αλλά και αναψυχής.

β) Η επικοινωνία τους, στα πλαίσια οικονομικής συνεργασίας αλλά και κοινωνικότητας, με μέλη ξένων παροικιών, κυρίως Γάλλους και Ιταλούς, στα δύο μεγάλα λιμάνια της Ανατολής, στην Κ/πολη και τη Σμύρνη και

γ) Η επαφή τους με την ευρωπαϊκή παιδεία και τον πολιτισμό που μας ενδιαφέρει εδώ, μιαν επαφή που θα αποδειχθεί γόνιμη και που στοιχειοθετείται ποικιλότροπα: 1) Με την ξενόγλωσση εκπαίδευση (ας θυμηθούμε τη Ροβέρτειο Σχολή και τα ελληνογαλλικά λύκεια Χατζηχηρήστου και Φρυδά στην Κ/πολη¹¹ και το Ελληνογαλλικό Λύκειο του Χρ. Αρώνη στη Σμύρνη,¹² όπου φοιτούσαν και ελληνόπαιδες) και τη δυνατότητα των ευπορότερων να φοιτούν σε ευρωπαϊκά πανεπιστήμια και ακαδημίες. 2) Με την εκμάθηση ξένων γλωσσών που εισάγεται ως μάθημα σε σχολεία των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων.¹³ 3) Με την καλλιέργεια της διεύρυνσης της αναγνωσιμότητας, πέρα από την ελληνική εκδοτική παρα-

⁹ Β. Πούγχερ, «Ευρωπαϊκές επιδράσεις στο θέατρο, ελληνικό και βαλκανικό τον 19^ο αιώνα: Μία σύγκριση», στον τόμο: *Το θέατρο στην Ελλάδα: Μορφολογικές επισημάνσεις*. Παίριδης, Αθήνα 1992, σσ. 183-221. Του ίδιου «Ευρωπαϊκές επιδράσεις στην ελληνική δραματουργία του 19^{ου} αιώνα: μια βαλκανική σύγκριση» *Πρακτικά Α' Διεθνούς Συνεδρίου Συγκριτικής Γραμματολογίας «Σχέσεις της ελληνικής με τις ξένες λογοτεχνίες»*, Ελληνική Εταιρεία Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας, Δόμος, Αθήνα 1995, σσ. 329-365. Του ίδιου, «Ο ιταλικός κλασικισμός και διαφωτισμός στο ελληνικό θέατρο», στον τόμο: *Φαινόμενα και νοούμενα: Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σσ. 241-264. Του ίδιου, *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματουργίας*, ό.π.

¹⁰ Βλ. πρόσφατη βιβλιογραφία: Βασίλης Μούτσογλου, *Οι Έλληνες της Κωνσταντινούπολης 1821-1922: Ιστορικό σημείωμα*. Παπαζήσης, Αθήνα 1998 και *Επιστημονικό Συμπόσιο «Ο έξω Ελληνισμός Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922: Πνευματικός και κοινωνικός βίος»*, Αθήνα 30 - 31 Οκτ. 1998, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδεί-

ας, Αθήνα 2000. Βλ. επίσης τους συλλογικούς τόμους που επιμελήθηκε ο Γιώργος Γιαννακόπουλος, *Σμύρνη: Η μητροπόλη του Μικρασιατικού Ελληνισμού*. Έφεσος, Αθήνα, 2001 και *Κωνσταντινούπολη: Η Πόλη των πόλεων*. Έφεσος, Αθήνα 2002.

¹¹ Κ. Π. Κισκήρα, «Αμερικανική χριστιανική διείσδυση στην κοινωνία της Κωνσταντινούπολης στο τέλος του 19^{ου} αιώνα», στον τόμο: *Η καθημερινή ζωή στην Κ/πολη στα τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα: Πρακτικά ημερίδας*, Αθήνα, 12 Δεκ. 1998. Σύνδεσμος Μεγαλοσχιολιτών, Αθήνα 1998, σσ. 93-118. Επίσης Σεβαστή Χρηστίδου-Λιοναράκη, «Το οθωμανικό εκπαιδευτικό σύστημα και τα ελληνικά μειονοτικά σχολεία την εποχή του Τανζιμάτ: 1839-1876», *Σύγχρονα Θέματα*, αρ. 74-75, Δεκ. 2000, σσ. 148-156.

¹² Χρ. Σολομωνίδης, *Η παιδεία της Σμύρνης*, Αθήνα 1961.

¹³ Βλ. ενδεικτικά Κώστας Βλάχος, Τα αναλυτικά προγράμματα του Ζωγραφείου και των ελλαδικών γυμνασίων (1896), Στο: *Διήμερο Συμπόσιο «Πόλη και παιδεία: Η ελληνική παιδεία στην Κωνσταντινούπολη τα τελευταία 200 χρόνια»*, Σύλλογος Κωνσταντινουπολιτών, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997, σ. 127.

γαγή. Αξίζει να αναφέρουμε ότι έχουν εντοπιστεί πληροφορίες για δωρεές, από ιδιώτες, ξενόγλωσσων λογοτεχνικών και άλλων βιβλίων για τον εμπλουτισμό των βιβλιοθηκών του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κ/πόλεως,¹⁴ της Μεγάλης του Γένους Σχολής¹⁵ και της Ευαγγελικής Σχολής Σμύρνης,¹⁶ για να μνημονεύσουμε τις σημαντικότερες βιβλιοθήκες. 4) Με την κυκλοφορία ξενόγλωσσων εκδόσεων¹⁷ που είτε τυπώνονταν στα ξένα τυπογραφεία¹⁸ της Κ/πολης και της Σμύρνης, είτε ερχόντουσαν απευθείας από το εξωτερικό, όπως πιστοποιούν σωθέντες κατάλογοι βιβλιοπωλείων.¹⁹ Επίσης, με την ύπαρξη και λειτουργία ξένων βιβλιοπωλείων.²⁰

Όλοι αυτοί οι παράγοντες συγκροτούν τους διαύλους πρόσληψης, στην καθ' ημάς Ανατολή, της ευρωπαϊκής δραματουργίας, μέσα στα πλαίσια των επαφών τού εκεί ελληνικού στοιχείου με το ευρύτερο ευρωπαϊκό πολιτιστικό γίγνεσθαι. Η δυναμική της διαπιστώνεται από το μεγάλο αριθμό μεταφράσεων θεατρικών έργων που εντοπίζονται εκεί το 19^ο αιώνα.

Ο πνευματικός δυναμισμός του ελληνικού στοιχείου των περιοχών αυτών αντικατοπτρίζεται σαφώς στον τύπο, ημερήσιο και περιοδικό, με την έκδοση ενός μεγάλου αριθμού τίτλων,²¹ ιδιαίτερα στο β' μισό του 19^{ου} αιώνα, όταν οι πολιτικές συνθήκες το επιτρέψουν. Ο σημερινός μελετητής που διατρέχει τα φύλλα αυτά μπορεί να διατυπώσει ένα συνολικό συμπέρασμα: η ύλη τους υπηρετούσε δύο στόχους: την τόνωση της εθνικής ταυτότητας από τη μία, μέσα από την ανάδειξη των εθνικών θεμάτων και την ενσυνείδητη προσπάθεια σύνδεσης με την αρχαιότητα, που καλλιεργείται με διάφορους τρόπους, και από την άλλη, την αναζήτηση των φώτων από την Ευρώπη, το γνωστό δηλ. δίπολο σχήμα ελληνοκεντρισμού και εξευρωπαϊσμού που κλίνει ετεροβαρώς ή εξισορροπιστικά σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, και που αποτελεί μόνιμη πηγή προβληματισμού ακόμα και σήμερα για τον ελληνικό πολιτικό και πνευματικό κόσμο.

Σε ότι αφορά τη σύνδεση με το ευρωπαϊκό γίγνεσθαι στον τομέα του θεάτρου που μας ενδιαφέρει εδώ, αυτή επιτυγχάνεται με την δημοσίευση ανταποκρίσεων από τη θεατρική ζωή ευρωπαϊκών πρωτευουσών, κυρίως του Παρισιού, κριτικών συγκεκριμένων παραστάσεων²² και αναλύσεων θεατρικών έργων,²³ παρουσιάσεων θεατρικών προσωπικοτήτων, κυρίως συγγραφέων²⁴ και ηθοποιών, ακόμη και

¹⁴ Βλ. ενδεικτικά στο περιοδικό *Ελληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 1, 1875-1876, σ. 157. Για την βιβλιοθήκη του ΕΦΣΚ βλ. Γεώργιος Γιαννακόπουλος, *Η βιβλιοθήκη του Ελληνικού Φιλολογικού Συλλόγου Κωνσταντινουπόλεως: 1863-1922*, *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμ. 6, 1986-1987, σσ. 287-322.

¹⁵ *Έκθεσις της καταστάσεως της Μεγάλης του Γένους Σχολής κατά το σχολικό έτος 1875-1876* υπό σχολάρχου αρχιμ. Ιωάννου Αναστασιάδου, εν Κ/πόλει, τύποις Ανατολικού Αστέρου, 1876, σσ. 68-70.

¹⁶ Λόγος Γεωργίου Λάτρη, εκφωνηθείς τον Αύγουστο του 1878, *Μουσείον και Βιβλιοθήκη της Ευαγγελικής Σχολής*, έτη Β' και Γ', 1876-1878, σ. ιβ'.

¹⁷ Ενδεικτικά μνημονεύουμε την έκδοση *Gli Ugonotti: Opera in cinque atti*, Constantinople, 1866 (*ΕΦΣΚ*, τόμ. 22, 1889-1891, σ. 264).

¹⁸ Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*, Τόμ. Α', Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, Αθήνα 1994, σσ. 71-72.

¹⁹ Βλ. καταλόγους βιβλιοπωλείων Δ. Πανώριου και Ι. Αλμπέρ-

τη (1874), των αδελφών Δεπάστα (1893), του Α. Κ. Γεράδου (1895) κ.ά. Ας σημειώσουμε ενδεικτικά ότι τα άπαντα του Σαίξπηρ εκ του αγγλικού πρωτοτύπου εξελληνισθέντα υπό Αλεξάνδρου Μεύμαρ που εκδίδονταν περιοδικώς στο Παρίσι, διαφημίζονται το 1876 από το βιβλιοπώλη στο Γαλατά Νικ. Πασσαλλή με σκοπό την προσέλκυση εγγραφής συνδρομητών (*Θράκη*, αρ. φ. 429, 18 Μαρτ. 1876).

²⁰ Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *ό.π.*, σ. 74.

²¹ *Ό.π.*, σσ. 59-65 και Χρ. Σολομωνίδης, *Η δημοσιογραφία στη Σμύρνη: 1821-1922*, Αθήνα 1959.

²² Βλ. ενδεικτικά: «Ξένα παραστάσεις [*Le roi des Grecs* του Adolphe Belot στο Παρίσι]», *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 37, 21 Απρ. 1883, σσ. 589-592. Επίσης, «*Miss Hebeitt* από του θεάτρου Bouffes Parisiennes», *Νεολόγον Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, (Κ/πολη) έτος Α', αρ. 13, 19 Ιαν. 1892, σσ. 205-206.

²³ Βλ. ενδεικτικά: Οδυσσεύς Ανδρεάδης, «*Η Γριζελίς εν τω γερμανικώ δράματι*», *Νεολόγον Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, έτος Α', αρ. 44, 23 Αυγ. 1892, σσ. 764-765.

²⁴ Βλ. ενδεικτικά: Καζιμήρος Δελαβίν [*Casimir Delavigne*]. «*Ο Γραφικός Κόσμος*», (Κ/πολη), έτος Β', αρ. 28, 15 Απρ. 1881,

θεατρικού κουντσομπολιού,²⁵ και βέβαια με τη δημοσίευση μεταφράσεων θεατρικών έργων με τις οποίες το ευρύ αναγνωστικό κοινό γίνεται άμεσα κοινωνός της ξένης δραματουργίας, καθώς και μεταφράσεων ξένων σχετικών μελετημάτων.²⁶

Χρονολογικά παρουσιάζόμενες οι μέχρι τώρα γνωστές μεταφράσεις έργων της κλασικίζουσας δραματουργίας στην ελληνόφωνη Ανατολή εμπλουτίζονται με την έμμετρη μετάφραση σε αρχαιοπρεπή καθαρεύουσα της τραγωδίας *Εσθήρ*²⁷ του Ρακίνα²⁸ από τον Σμυρναίο ποιητή Ιωάννη Καρασούτσα.²⁹ Απόσπασμα της ανέκδοτης αυτής μετάφρασης με τίτλο *Εσθήρ και Γλανκία* δημοσιεύεται στο περιοδικό της Σμύρνης *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων*³⁰ το 1842, οκτώ χρόνια πριν ο Δημ. Βικέλας προβεί στη δική του μεταφραστική απόπειρα,³¹ ενώ πέρα από τις δύο γνωστές μεταφράσεις της *Ιφιγένειας εν Αυλίδι* του Ρακίνα, που εκδόθηκαν στη Σμύρνη, η πρώτη το 1835³² μεταφρασμένη από ανώνυμο μεταφραστή, η δεύτερη το 1844³³ από τον Κ. Π. Υάκινθο, μια τρίτη απόπειρα γίνεται από ανώνυμο πάλι μεταφραστή που δημοσιεύει απόσπασμά της στο *Βυζαντινόν Ημερολόγιον* της Κ/πολης το 1901.³⁴

Στη μεταφραστική γραφίδα του Κωνσταντινουπολίτη από την Τραπεζούντα Γεώργιου Ξανθόπουλου³⁵ οφείλεται επίσης η παρουσίαση θεατρικού έργου του Γάλλου συγγραφέα Alain René Lesage³⁶ (1668-1747), γνωστού μέχρι τότε στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό από τις μεταφράσεις των μυθιστο-

σσ. 864-868. Επίσης: Γυναίκες δραματουργοί εν ταις χώραις του Βορρά, *Νεολόγον Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, έτος Α', αρ. 14, 24 Ιαν. 1892, σ. 216.

²⁵ Βλ. ενδεικτικά: «Τα κατά Σάραν και Δαμαλάν». *Ο Κόσμος*, έτος Α', αρ. 23, 12 Φεβρ. 1883, σ. 374. Βλ. επίσης: Ποικίλα: Σκηνή ηθοποιών, *ό.π.*, αρ. 3, 17 Δεκ. 1883, σ. 47.

²⁶ Βλ. ενδεικτικά: Alex Buchner, Ο διάβολος υπό ποιητικήν έποψιν. Μετ. Σπυρίδωνος Π. Λάμπρου, *Επτάλοφος*, (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 1, Ιούν. 1869, σσ. 195-211, «Περί της περιγραφής και εξωτερικής φύσεως εν τω δράματι», *Εύξεινος Πόντος* (Τραπεζούντα), έτος Α', αρ. 34, 17 Ιαν. 1881, σσ. 530-532, αρ. 35, 24 Ιαν. 1881, σσ. 546-548, αρ. 36, 31 Ιαν. 1881, σ. 562.

²⁷ Τραγωδία με υπόθεση παρμένη από το ομώνυμο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης. Με τον ίδιο τίτλο θα δημοσιεύσει το 1868 ο Δημ. Παπαρηγόπουλος μονόπρακτο έργο με υπότιτλο «Εβραϊκή παράδοσις εις τρεις σηνάς» (*Εθνική Βιβλιοθήκη*, έτος Δ', αρ. 97, 1 Οκτ. 1868, σσ. 6-9. Βλ. Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, «Ελληνική βιβλιογραφία μονόπρακτων έργων του 19^{ου} αιώνα: Α' Συμβολή», *Παράβασις*, τόμ. 4, 2002, σ. 107, αρ. 70). Περιελήφθη επίσης στον τόμο: *Ανέκδοτα έργα πεζά, χαρακτήρες, ποιήσεις Δημ. Παπαρηγοπούλου*, Εν Αθήναις, 1894, σσ. 159-171 (*ό.π.*, σ. 192, αρ. 642). Το 1925 ο Γ. Βαφόπουλος θα γράψει τη δική του *Εσθήρ* (βλ. Π. Β. Πάσχος, «Ο βιβλικός Βαφόπουλος: Μικρή αναφορά στη βιβλική τραγωδία *Εσθήρ*», *Νέα Εστία*, τόμ. 143, αρ. 1698-1699, 1-15 Απρ. 1998, σσ. 495-500.

²⁸ Β. Πούγχερ, Η γαλλική κλασικίζουσα δραματουργία στην ελληνόφωνη Ανατολή: Κορνήλιος, Ρακίνας, Μολιέρος, στον τόμο: *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματουργίας στο νεοελληνικό θέατρο*, *ό.π.*, σσ. 31-35.

²⁹ Χρ. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη: 1657-1922*. Αθήνα 1954, σσ. 304-305. Βλ. επίσης Παν. Μαστροδημήτρης, «Οι μεταφράσεις του Καρασούτσα», *Ερανιστής*, έτος Ι', 1972-1973, σσ. 130-141.

³⁰ *Αποθήκη των Ωφελίμων Γνώσεων* (Σμύρνη), έτος ΣΤ', αρ. 61,

Ιαν. 1842, σσ. 15-16.

³¹ Το έργο μεταφράστηκε το 1850, παίχτηκε σε σχολική παράσταση και εκδόθηκε στην Ερμούπολη το 1851 (ΓΜ 5428). Πρόκειται για μεταφραστικό πρωτόλειο του Δημ. Βικέλα, ο οποίος αργότερα θα μετανοήσει για την απρονοησία του να το δημοσιεύσει παρασυρμένος από προτροπή καθηγητή του (Β. Πούγχερ, Ο Βικέλας και το θέατρο, στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα*, Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σσ. 290-293).

³² ΓΜ 2503.

³³ ΓΜ 4003.

³⁴ *Ιφιγένεια* Μετ. Ζ. Β. Π. Βυζαντινόν Ημερολόγιον, (Κ/πολη), 1901, σσ. 58-61. (Λευτέρης Παπαλεοντίου, *Λογοτεχνικές μεταφράσεις του μείζονος Ελληνισμού: Μικρασία, Κύπρος, Αήγητος: 1880-1930: Βιβλιογραφική μελέτη*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 60, αρ. 3.6). Η *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* του Racine σε μετάφραση Γ. Δ. Αρβανιτάκη δημοσιεύεται επίσης στο περιοδικό *Βιβλιοθήκη του Εθνικού Λυκείου*, (Κάρο), αρ. 6, Οκτ. 1900, σ. 130 κ.ε. (*ό.π.*, σ. 57, αρ. 3.1.), ενώ ένα άλλο έργο του Racine ο *Μιθριδάτης* (*Mithridate*, 1673), μεταφρασμένο από ανώνυμο μεταφραστή που υπογράφει με το ψευδώνυμο *Απόδημος* δημοσιεύεται στο περιοδικό *Κόσμος* (Αλεξάνδρεια), αρ. 30, 9 Ιουν. 1901, σ. 477 κ.ε. (*ό.π.*, σ. 60, αρ. 3.2).

³⁵ Βλ. Γεώργιος Ξανθόπουλος, *Μώμος* (Κ/πολη), αρ. φ. 61, 13 Απρ. 1874, σσ. 57-58. Ως *Γα Λα Ξη* από τα αρχικά του Γ. Λ. Ξ. τον μνημονεύει στωπικά ο εκδότης Θεόδωρος Κασάπης στην εφημερίδα του (*ό.π.*, αρ. φ. 65, 27 Απρ. 1874, σ. 88).

³⁶ Βλ. Alain René Lesage, λήμμα στην *Mc Graw-Hill Encyclopedia of World Drama*. Ed. by Stanley Hochman. vol. 3, Mc Graw-Hill, New York 1984, pp. 266-269. Αναφορά στον Lesage βλ. στο άρθρο: Ιωάννης Τανταλίδης, «Τα νεώτερα των επιστημών, των γραμμάτων και των τεχνών: Αδυναμία επισήμων ανδρών», *Ο Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 26, 5 Μαρτ. 1883, σ. 417.

ρημάτων του *Ιστορία του Ζιλβλά Σαντιλάν*³⁷ (*Histoire de Gil Blas de Santillane*, 1715-1735) και *Ο χωλός διάβολος*³⁸ (*Le diable boiteux*, 1707) και όχι από την πλούσια σατιρική θεατρική εργογραφία του για την οποία θεωρείται διάδοχος του Μολιέρου. Το θεατρικό του έργο *Αι τρεις μοίραι*, σάτιρα των ανθρωπίνων ελαττωμάτων τοποθετημένη σε μυθολογικό περιβάλλον, που δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό *Νέα Επτάλοφος*³⁹ της Κ/πολης το 1868, θα είναι τελικά το μόνο δείγμα θεατρικής γραφής του πολυγραφότατου δραματουργού, το οποίο θα εμφανιστεί στα ελληνικά γράμματα.

Ως προς τα έργα του Βολταίρου,⁴⁰ το 1872 δημοσιεύεται στο σμυρναίο περιοδικό *Ανατολική Επιθεώρησης*⁴¹ η τραγωδία του *Μερόπη*⁴² (*Méropé*, 1743), μεταφρασμένη από τον Α. Ολύμπιο, ενώ το 1877 εκδίδεται στη Σμύρνη μία παράφραση της *Ζαΐρας* (*Zaïre*, 1732) από τον Νικόλαο Φλαμπουριάση με τίτλο *Πίστις, πατρίς και έρωσ ή Οροσμάνης σουλτάνος της Ιερουσαλήμ και Ζαΐρα η αιχμάλωτος*.⁴³ Το έργο, μεταφρασμένο σε γλώσσα αρχαιοπρεπή και ύφος στομφώδες, θίγει κύρια μέσα από την ιστορία δύο ερωτευμένων νέων που η διαφορετική θρησκεία στέκεται εμπόδιο στην ένωσή τους, το ζήτημα της ανεξίθρησκείας που τόσο απασχόλησε τον Βολταίρο στη ζωή του και που αποτελούσε κυρίαρχο αίτημα του Διαφωτισμού. Το 1891 τυπώνεται στη Σμύρνη ο *Πολύενκτος μάρτυς*⁴⁴ (*Polyeucte*, 1643), το τελευταίο σύμφωνα με τους κριτικούς έργο του Κορνήλιου, σε ελεύθερη μετάφραση από τον Α. Κουρνιακή, από τις λιγοστές μεταφράσεις του συγγραφέα στα ελληνικά γράμματα.⁴⁵

Όσον αφορά τη ρομαντική δραματολογία, το 1858 μεταφράζεται για πρώτη φορά η τραγωδία του Σαίξπηρ *Οθέλλος, ήτοι ο Μαύρος της Ενετίας* από τον Ν. Κοντόπουλο,⁴⁶ που τη δημοσιεύει σε συνέχειες χωρίς να την υπογράψει στο *Φιλόκαλο Σμυρναίο*,⁴⁷ περιοδικό που εκδίδει ο ίδιος στη Σμύρνη. Πρό-

³⁷ Μεταφράστηκε από τέσσερις διαφορετικούς μεταφραστές, από τον Μανουήλ Σεργιάδη του Καμηνάρη και εκδόθηκε στο Βουκουρέστι το 1837 (ΓΜ 2822), από τον Κωνσταντίνο Χειμώνιο που εξέδωσε τον πρώτο τόμο του στην Αθήνα το 1862 (ΓΜ 9098), από τον Ζάννο Γ. Βασιλαρο και εκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1876. (Πόπη Πολέμη, *Η βιβλιοθήκη του ΕΛΙΑ: Ελληνικά βιβλία 1864-1900: Πρώτη καταγραφή*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1990, σ. 148, αρ. 1700) και από τον Αλ. Ζαχαριόγλου που μετέφρασε απόσπασμα του έργου με τίτλο *Ο πελάτης του ιατρού Σαγκράδο* που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Ερασιστής* (Σμύρνη), έτος Β', αρ. 2, Φεβρ. 1911, σ. 95-96. (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 107, αρ. 2.22).

³⁸ Μεταφράστηκε από τον Ν. Ι. Σαλτέλη και εκδόθηκε στην Ερμούπολη το 1838 με τίτλο *Ο χωλός διάβολος και οι ράβδοι του*. Απόσπασμα του έργου δημοσιεύτηκε επίσης στο κυπριακό περιοδικό *Αυγή*, αρ. 13, 15 Απρ. 1909, σ. 7 (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 86, αρ. 2.27).

³⁹ *Νέα Επτάλοφος*, έτος Δ', αρ. 36, 24 Αυγ. 1868, σσ. 552-555, αρ. 37, 31 Αυγ. 1868, σσ. 562-566, αρ. 38, 7 Σεπτ. 1868, σσ. 577-580, αρ. 39, 14 Σεπτ. 1868, σσ. 589-591.

⁴⁰ Α. Tambaki, *La réception du théâtre de Voltaire dans le Sud-Est de l' Europe*, *ό.π.*, σσ. 1537-1549. Της ίδιας, *Η νεοελληνική δραματολογία και οι δυτικές της επιδράσεις*, *ό.π.*, σ. 52-56 και Βάλτερ Πούχγκερ, *Η πρόσληψη της γαλλικής δραματολογίας* *ό.π.*, σσ. 62-67.

⁴¹ *Ανατολική Επιθεώρησης* (Σμύρνη), έτος Α', αρ. 1, 1 Νοεμ. 1872, σσ. 15-20, αρ. 2, 15 Νοεμ. 1872, σσ. 40-46, αρ. 3, 1 Δεκ. 1872, σσ. 68-72, αρ. 4, 15 Δεκ. 1872, σσ. 87-93, αρ. 5, 1 Ιαν. 1873, σσ. 114-120.

⁴² Θα τυπωθεί στην Αθήνα ένα χρόνο μετά, το 1873 (ΛΤ 745). Προηγούμενος μεταφραστής της *Μερόπης* ο Γεώργιος Σερούϊος (Βουκουρέστι, 1820) (ΓΜ 1273).

⁴³ ΛΤ 355 και Π. Πολέμη, *ό.π.*, σ. 163, αρ. 1907. Το έργο είχε αρχικά μεταφραστεί έμμετρα από τον Ιάκωβο Ρίζο Ραγκαβή και εκδοθεί στην Αθήνα το 1836 στο δεύτερο τόμο των *Ποημάτων* του μεταφραστή. (ΓΜ 2708, ΛΤ 261).

⁴⁴ Χρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 331. Βλ. επίσης Αθ. Χατζηδημός, «Σμυρναϊκή βιβλιογραφία: Μέρος Γ' 1877-1894», *Μικρασιατικά Χρονικά*, τόμ. 6, 1955, σ. 432, αρ. 901.

⁴⁵ Β. Πούχγκερ, *ό.π.*, σ. 32. Λιγοστές επίσης οι αναφορές γι' αυτόν στον περιοδικό τύπο (Βλ. «Πέτρος Κορνήλιος ο τραγικός», *Εντέρση* (Αθήνα), τόμ. Δ', αρ. 80, 15 Δεκ. 1850, σσ. 184-186 και «Περί Κορνήλιου εκ των του Bancel», *Σαββαταία Επιθεώρησης* (Κ/πολη), αρ. 17, Απρ. 1878, σσ. 266-267). Το έργο παρουσιάζεται επίσης σε δύο δημοσιεύματα στον ελληνικό τύπο της καθ' ημάς Ανατολής: στο μελέτημα συγκριτικής δραματολογίας του Alex Buchner, «Ο διάβολος υπό ποιητικήν εποψιν», Μετ. Σπυρίδωνα Π. Λάμπρου, *Επτάλοφος*, έτος Α', αρ. 1, Ιούν. 1869 σσ. 195-211 και στο άρθρο «Τραγωδία θρησκευτική», *Ταχυδρόμος* (Κ/πολη) αρ. φ. 2, 17 Απρ. 1898. Απόσπασμα από την πρώτη πράξη του *Cid* με τίτλο *Τιμή-έρωσ* σε μετάφραση Χριστάκη Κ. Περισιανίδη δημοσιεύεται στο περιοδικό *Μεγάλη Ελλάς* (Αλεξάνδρεια), αρ. 7, Οκτ. 1914, σσ. 3-4 (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 137, αρ. 3.3).

⁴⁶ Χρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 95. Ο ίδιος είχε παραφράσει σε στίχους τον *Οιδίποδα τύραννο* (*ό.π.*, σ. 83).

⁴⁷ *Φιλόκαλος Σμυρναίος*, έτος Α', αρ. 19, 12 Οκτ. 1858, σσ. 253-

κειται για την πρώτη μετάφραση του έργου στα ελληνικά.⁴⁸ Θα ακολουθήσει δεύτερη μετάφρασή του από ανώνυμο αυτή τη φορά μεταφραστή στην Κ/πολη το 1873,⁴⁹ ενώ μια τρίτη από τον Δημ. Βικέλα⁵⁰ θα δημοσιευτεί στο περιοδικό *Θεατρική Βιβλιοθήκη* της Κ/πολης το 1880.⁵¹ Πρέπει εδώ να μνημονεύσουμε ότι η φιλόδοξη μεθ' όλης της δυνατής φιλοκαλίας έκδοση στην Κ/πολη (1873-1874) των απάντων του Σαίξπηρ από τον Ιωάννη Δ. Μανώλη υπήρξε η πρώτη εκτεταμένη προσπάθεια πρόσληψης στο 19^ο αιώνα των σαιξπηρικών δραμάτων *άτινα ζωγραφίζουσι διά των μελανωτέρων χρωμάτων την κακίαν, εκθειάζουσι την ευσέβειαν, την φιλοπτωχίαν, την αυταπάρνησιν, την συζυγικήν πίστιν και εν γένει την αρετήν ήν βλέπει τις εναργέστατα ανταμοιβομένην, και επί πολύ αυτήν ίδη πρότερον καταδιωκομένην και σχεδόν νεκρωθείσαν*.⁵² Στα πλαίσια του εκδοτικού αυτού εγχειρήματος εκδόθηκαν τότε επτά συνολικά έργα του *μεγαλοφρεστέρου των της Αλβιόνος ποιητών* οφειλόμενα σε διαφορετικές μεταφραστικές γραφίδες: από ανώνυμους μεταφραστές μεταφράζονται ο *Οθέλλος*⁵³ (1873), ο *Έμπορος της Βενετίας*⁵⁴ (1874) και η *Κωμωδία των παρεξηγήσεων*⁵⁵ (1874), από τον Κλεάνθη Τριαντάφυλλο ο *Ριχάρδος ο Γ'*⁵⁶ (1874), από τον Πανταλέοντα Καβάφη⁵⁷ οι *Δύο ευγενείς της Βερώνης*⁵⁸ (1874) και η *Τρικυμία*⁵⁹ (1874), και τέλος από τον Ι. Περγάνογλου ο *Άμλετ*⁶⁰ (1874). Αποσπάσματα από την τελευταία τραγωδία, αυτή τη φορά σε μετάφραση του Δημ. Βικέλα βρίσκονται δημοσιευμένα στην ανθολογία *Παρνασσός*⁶¹ (Σμύρνη, 1894) και στο *Ημερολόγιον «Ελπίδες»* της Κ/πολης το 1922.⁶²

Από τα προαναφερθέντα έργα: ο *Έμπορος της Βενετίας*, η *Κωμωδία των παρεξηγήσεων*, ο *Ριχάρδος ο Γ'* και οι *Δύο ευγενείς της Βερώνης* είναι εκείνα που πρωτοεμφανίζονται στην ελληνική θεατρική βιβλιογραφία. Από τα υπόλοιπα έργα του Σαίξπηρ ο *Βασιλεύς Αηρ*⁶³ σε μετάφραση Δημ. Βικέλα εκδίδεται στη Σμύρνη το 1882 και απόσπασμα από το *Όνειρον καλοκαιρινής νυκτός* δημοσιεύεται στο *Εικονογρα-*

261, αρ. 20, 26 Οκτ. 1858, σσ. 268-272, αρ. 21, 12 Νοεμ. 1858, σσ. 284-288, αρ. 23, 12 Δεκ. 1858, σσ. 315-322, αρ. 24, 26 Δεκ. 1858, σσ. 330-338 (ΛΤ 286).

⁴⁸ Σύμφωνα με τον Γ. Σιδέρη η ίδια μετάφραση κυκλοφόρησε, χωρίς μνεία μεταφραστή (πρόκειται για τον Ν. Κοντόπουλο) το 1883, σε αυτοτελή έκδοση, που σήμερα λανθάνει. (Γ. Σιδέρης, «Ο Σαίξπηρ στην Ελλάδα II. Έργα, μεταφράσεις, πρωταγωνιστές», *Θέατρο*, αρ. 14, Μάρτ.-Απρ. 1964, σ. 57).

⁴⁹ *Νεολόγος* (Κ/πολη), αρ. φ. 1478, 17 Δεκ. 1873 και *Θράκη* (Κ/πολη) αρ. φ. 54, 28 Νοεμ. 1873. Βλ. επίσης Πάνος Καραγιώργος, «Βιβλιογραφία των μεταφράσεων στα ελληνικά των θεατρικών έργων του Σαίξπηρ», *Πόρφυρας*, τόμ. 21, αρ. 98, Ιαν.-Μάρτ. 2001, σ. 681, αρ. 58.

⁵⁰ Β. Πούχνης, «Ο Βικέλας και το θέατρο», *ό.π.*, σσ. 294-300. Μαζί με τον *Βασιλέα Αηρ* ο Βικέλας το είχε εκδώσει στην Αθήνα το 1876 (ΛΤ 790).

⁵¹ *Θεατρική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Β', 1880, σσ. 5-73

⁵² *Μικρά Ασία* (Κ/πολη), αρ. φ. 12, 28 Οκτ. 1874, σ. 3, στ. 3.

⁵³ Βλ. σημ. 49

⁵⁴ Στη σειρά «Τα Άπαντα του Σαίξπηρου», αρ. 3 (*Νεολόγος*, αρ. φ. 1562, 4 Απρ. 1874 και *Εστία*, τόμ. 23, 1887, σ. 101). Απόσπασμα του έργου σε μετάφραση Δημ. Βικέλα περιλαμβάνεται στην ανθολογία *Παρνασσός: Απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων των νεωτέρων Ελλήνων ποιητών*, Τόμ. Β', Οι ζώντες ποιηταί, Σμύρνη 1894, σ. 182-197

⁵⁵ Στη σειρά «Τα Άπαντα του Σαίξπηρου αρ. 5» (ΒΘΜ).

⁵⁶ Στη σειρά «Τα Άπαντα του Σαίξπηρου αρ. 6» (ΛΤ 339).

⁵⁷ Πρόκειται για συγγενή του Κωνσταντίνου Καβάφη, εξάδελφο από πατέρα. Ο Πανταλέον Καβάφης (1848 ή 1849-1907) ήταν γιος του Δημητρίου Καβάφη (1811-1872) αδελφού του πατέρα του Κωνσταντίνου Καβάφη, Πέτρου Ιωάννη Καβάφη (Βαγγέλης Καραγιάννης, *Σημειώσεις από την γενεαλογία του Καβάφη*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1983, σ. 36 και 105, όπου μνημονεύεται ως Παντελής Καβάφης). Ο ίδιος εκτός από μεταφραστή των δύο αυτών έργων του Σαίξπηρ έγραψε και τη μονόπρακτη κωμωδία *Δύο ενοικιασταί εις εν δωμάτιον* που ανέβασε στην Πρίγκηπο το 1882 με νέους ερασιτέχνες που ανέλαβε να προοιωνιάσει και να διευθύνει το θιάσό τους (*Νεολόγος*, αρ. φ. 3902, 1 Απρ. 1882). Βλ. επίσης Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου *Το ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*, Τόμ. Β', Νέος Κύκλος Κωνσταντινουπολιτών, Αθήνα 1996, σ. 116).

⁵⁸ Στη σειρά «Τα άπαντα του Σαίξπηρου αρ. 4» (ΒΘΜ).

⁵⁹ Στη σειρά «Τα άπαντα του Σαίξπηρου αρ. 2» (ΛΤ 341).

⁶⁰ Στη σειρά «Τα άπαντα του Σαίξπηρου αρ. 7» (ΒΘΜ).

⁶¹ *Παρνασσός ήτοι Απάνθισμα των εκλεκτοτέρων ποιημάτων*, *ό.π.*, σσ. 182-197.

⁶² «W. Shakespeare. *Άμλέτος*. (Πράξη Γ' Σκηνή Α'). Μετ. Δημ. Βικέλας», *Ημερολόγιον «Ελπίδες»* (Κ/πολη), 1922, σσ. 49-50 (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σσ. 193, αρ. 3.1).

⁶³ Π. Πολέμη, *ό.π.*, σ. 226, αρ. 2643. Η πρώτη έκδοση του έργου στην ίδια μετάφραση έγινε στην Αθήνα το 1876 (ΛΤ 790).

φημένον *Ημερολόγιον*⁶⁴ της Κ/πολης το 1895. Η πλούσια αυτή μεταφραστική και εκδοτική εμφάνιση της σαιξπηρικής δραματοουργίας στην καθ' ημάς Ανατολή συμπληρώνεται με ένα μεγάλο αριθμό άρθρων⁶⁵ στον εκεί ελληνικό τύπο, με αντικείμενο τη ζωή και το έργο του μεγάλου Άγγλου δραματουργού.

Στο κλίμα αυτό της σαιξπηρολογίας δημοσιεύεται η α' και β' πράξη από το φιλοσοφικό δράμα του Ernest Renan⁶⁶ *Καλιβάνος*, συνέχεια της *Τρικυμίας* του Σαίξπηρ, σε μετάφραση Μανουήλ. Νοτάρη.⁶⁷

Ως προς τους Γερμανούς ρομαντικούς, το 1869 δημοσιεύεται στο περιοδικό *Επτάλοφος*⁶⁸ της Κ/πολης η μονόπρακτη τραγωδία *Φιλώτας*⁶⁹ (*Philotas*, 1759) του E. Lessing μεταφρασμένη από τον Αριστομένη Σταυρίδη. Σε γλώσσα απλή καθαρεύουσα, ο μεταφραστής προσπάθησε να αποδώσει περισσότερο το πνεύμα του έργου παρά να ακολουθήσει πιστά το πρωτότυπο. Το αποτέλεσμα ήταν μία μετάφραση με αρκετές αδυναμίες, όπου το λυρικό ύφος και η λεπτή ειρωνεία του πρωτότυπου κειμένου δεν μπόρεσαν να διασωθούν.⁷⁰

Το 1877 δημοσιεύεται σε δύο συνέχειες στο κ/πολίτικο περιοδικό *Φίλεργος*⁷¹ ανώνυμη μετάφραση της τραγωδίας του Γερμανού ποιητή και δραματουργού Friedrich Klopstock (1724-1803) *Ο θάνατος του Αδάμ* (*Der Tod Adams*, 1753/56), έργου εμπνευσμένου από το πρώτο βιβλίο της Παλαιάς Διαθήκης, με τεχνοτροπία που προσεγγίζει τη γαλλική λυρική τραγωδία, αιτία για την οποία το έργο είχε ιδιαίτερη απήχηση στο γαλλικό κοινό,⁷² σε αντίθεση με το ελληνικό, όπου έργο και συγγραφέας έμειναν αφανείς. Το 1879 δημοσιεύεται σε συνέχειες στο περιοδικό της Σμύρνης *Βίων*⁷³ η μετάφραση, από τον Σωκράτη Σολομωνίδη, του *Φάουστ*⁷⁴ του Γκαίτε.⁷⁵

⁶⁴ W. Shakespeare, «Είδη φαντασίας» [απόσπασμα από το *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας*], *Εικονογραφημένον Ημερολόγιον* (Κ/πολη), 1895, σ. 120. (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 47, αρ. 3.1). Στο ημερολόγιο αυτό (σ. 208) δημοσιεύονται την ίδια χρονιά απανθήματα από κωμωδίες του Σαίξπηρ (*ό.π.*, αρ. 3.2).

⁶⁵ Βλ. Mme de Staël. «Σακεσπύρος», Μετ. Γ. Α. *Θελξινόη* (Κ/πολη), αρ. 15, 1856, σσ. 203-211, και αρ. 17, 1856, σ. 203. *Φιλόκαλος Σμυρναίος*, έτος Α', αρ. 1, 11 Ιαν. 1858, σσ. 11-12. «Ποιήματα και μεγαλοφυΐα του Σακεσπύρου». *Ό.π.*, έτος Α', αρ. 9, 11 Μαΐου 1858, σσ. 99-101, αρ. 10, 26 Μαΐου 1858, σσ. 116-118, αρ. 12, 26 Ιουν. 1858, σσ. 146-147. «*Ο Μακπέτ*» [περὶληψη], *Κασταλία* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 3, Μάιος 1861, σσ. 88-89. «*Ο Βασιλεύς Λεϊρός*» [περὶληψη], *ό.π.*, αρ. 4, Ιούν. 1861, σσ. 108-110. «*Ο Χαμέλετ*» [περὶληψη], *ό.π.*, αρ. 7, Σεπτ. 1861, σ. 178-182. «*Ρωμαίος και Ιουλία*» εκ του ιταλικού [Διήγηση], *Επτάλοφος*, έτος Α', αρ. 1, Ιούν. 1869, σσ. 265-273. Βλάσσιος Γαβριηλίδης, Μελέτη επί του «*Αμλέτου*» του Σαίξπηρ, *ό.π.*, έτος Β', αρ. 1, Ιαν.-Φεβρ. 1870, σσ. 76-94 και σσ. 243-265. Γ. Καναλές, «Ουίλλιαμ Σακεσπύρος», *Μέντωρ* (Σμύρνη), έτος Γ', αρ. 27, Νοεμ. 1871, σσ. 69-71. Ι. Α. Ζερβουδάκης, «Βιοτική ης σκιαγραφία: Το πάθος», *Ερμής* (Κ/πολη), έτος Β', αρ. 20, Αυγ. 1880, σ. 850. «Μελέτη περί Αμλέτου εράνισμα Κ. Αλεξάνδρου Περδικίδου», *Γραφικός Κόσμος* (Κ/πολη), έτος Β', αρ. 35, 1 Ιουλ. 1881, σσ. 1090-1093, αρ. 36, 1 Αυγ. 1881, σσ. 1131-1134, αρ. 37, 1 Σεπτ. 1881, σσ. 1161-1162, αρ. 39, 1 Οκτ. 1881, σσ. 1223-1224. [Πρόκειται για παρουσίαση της κριτικής ανάλυσης για τον *Αμλετ* από τον Κάρολο Βέρνερ, καθώς και των απόψεων του Γκαίτε για τον Σαίξπηρ, επίσης ανάλυση του έργου και παραλληλισμός Βρούτου-Αμλετ από τον Paul Starjer]. «Ο Σακεσπύρος κατά την κρίσιν του Edmond de Amicis», *Νεολόγος*, αρ. φ. 4021, 26 Αυγ. 1882. Κωνσταντίνος Καβάφης, «Τα ελληνικά ίχνη εν τω Σακεσπύ-

ρω», *Κωνσταντινούπολις*, 13 Νοεμ. 1893 (Ι. Μ. Χατζηφώτης, *Η αλεξανδρινή λογοτεχνία*. Αθήνα, 1971, σ. 61). Σωτήριος Φώκος, «Λαμπ και Σαίξπηρ», *Ο έμπορος της Βενετίας, Αιολικός Αστήρ* (Κυδωνιές), έτος Α', αρ. 3, 1 Νοεμ. 1911, σ. 36-38. [Μεταφορά του έργου σε μορφή διηγήματος]. Ιωάννης Ολύμπιος, Εκ του βίου και της ποιήσεως του Σαίξπηρ, *ό.π.*, σ. 97.

⁶⁶ Ιφιγένεια Μπουτουροπούλου, «Το θεατρικό έργο του Ερνέστου Ρενάν», *Νέα Εστία*, τόμ. 75, αρ. 1734, Μάιος 2001, σσ. 770-787.

⁶⁷ *Ερμής* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 2, Νοέμ. 1878, σσ. 43-53, αρ. 3 Δεκ. 1878, σσ. 73-79.

⁶⁸ *Επτάλοφος*, έτος Α', αρ. 2, Αύγ. 1869, σσ. 524-544.

⁶⁹ Μεταφράζεται για πρώτη φορά στη Βιέννη το 1776 και εκδίδεται στην ίδια πόλη το 1820 χωρίς μνεία μεταφραστή. (GM 10142).

⁷⁰ Ολβία Παλληγάκη, *Η πρόσληψη του θεατρικού έργου του Λέσσινγκ στην Ελλάδα*. Μεταπτυχιακή εργασία στο Τμήμα Θεατρικών Σπουδών του Παν. Αθηνών, Αθήνα 1999, σσ. 83-87.

⁷¹ *Φίλεργος*, (Κ/πολη), αρ. 1, Ιαν. 1877, σσ. 43-48 (Α' και Β' πράξη), αρ. 2, Φεβρ. 1877, σσ. 74-80 (Γ' πράξη).

⁷² Friedrich Klopstock, λήμμα στην *Mc Graw-Hill Encyclopedia of World Drama*, *ό.π.*, vol. 3, pp. 169-170.

⁷³ *Βίων* (Σμύρνη), τόμ. Α' 1878, τόμ. Β', 1879.

⁷⁴ Β. Πούχνερ, Γκαίτε-Θέατρο-Ελλάδα, *ό.π.* Επίσης Αντώνης Γλυτζουρής, «Καταναγκαστικόν λουτρόν εις την μεγαλοφυΐαν: Οι πρώτες ελληνικές παραστάσεις του *Φάουστ* του Γκαίτε και η συμβολή του Θωμά Οικονόμου», *Νέα Εστία*, τόμ. 151, αρ. 1742, Φεβρ. 2002, σσ. 209-224.

⁷⁵ Περιορισμένη η εμφάνιση έργων του Γκαίτε στην ελληνόφωνη Ανατολή. Για τη μετάφραση του *Έγμοντ* από τον Ανδρέα Σπαθάρη, βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *ό.π.*, τόμ. Α', σσ. 146-147 και τόμ. Β', σ. 21. Για τον *Κλαβίγιο* βλ. Λίλα Μαράκα, «Ο Κλαβίγιο: Το ωραίον και συγκινητικόν δράμα του μεγί-

Από την γαλλική ρομαντική όπερα μεταφράζονται και εκδίδονται στην Κ/πολη το 1869 οι όπερες του Scribe *Εβραία*⁷⁶ (*La juive*, 1835) μουσική Halevy, και *Προφήτης*⁷⁷ (*Le prophète*, 1849) μουσική Meyerbeer, επίσης οι όπερες του Verdi *Χορός μετμημφισμένων*⁷⁸ (*Ballo in maschera*, 1859) και *Φάουστ*⁷⁹ του Gounod χάρη στη μεταφραστική γραφίδα του Παναγιώτη Ματαράγκα,⁸⁰ λόγιου διπλωμάτη που υπηρέτησε στην Τραπεζούντα ως υποπρόξενος της Ελλάδος. Δύο από τις μεταφράσεις του, ο *Προφήτης*⁸¹ και ο *Χορός μετμημφισμένων*⁸² δημοσιεύτηκαν την ίδια χρονιά στην εφημερίδα *Κωνσταντινούπολις* σε συνέχειες υπό μορφή επιφυλλίδας. Ένα χρόνο αργότερα μεταφράζεται από τα ιταλικά από τον Ευθύμιο Δ. Ραφόπουλο *Ο κουρεύς της Σεβίλλης*⁸³ και τυπώνεται στην Κ/πολη το 1870. Το ομογενειακό κοινό της Πόλης γνώριζε το έργο από την ομώνυμη όπερα του Rossini που είχε παιχθεί στο θέατρο «Ναούμ» από ξένους μελοδραματικούς θιάσους.⁸⁴ Άλλωστε το γεγονός ότι είχε παιχθεί ως όπερα την οποίαν πολλοί ως εκ της μελωδικής απαγγελίας και του ήχου των οργάνων δεν ηδυνήθησαν ν' αντιληφθώσιν, αλλά και επειδή ο μεταφραστής έκρινε ότι το έργο μετά κωμικού όλως άλατος⁸⁵ έπρεπε να παιχθεί και στην Ελληνική σκηνή, ήταν οι αιτίες που ώθησαν τον Ευθύμιο Ραφόπουλο στο μεταφραστικό του εγχείρημα. Τέλος το 1893, ένα ακόμα μελόδραμα⁸⁶ η *Νόρμα* (*Norma*, 1831) του Bellini δημοσιεύεται στη *Νεολόγον Εβδομαδιαίαν Επιθεώρησιν*.⁸⁷

Επίσης από τους Γάλλους ρομαντικούς δημοσιεύεται το 1882 στην εφημερίδα *Νεολόγος* της Κ/πόλης ένα απόσπασμα από τον *Τορκουεμάδα*⁸⁸ του Victor Hugo⁸⁹ σε μετάφραση του Σταύρου Βουτυρά, η οποία την επόμενη χρονιά (1883) τυπώνεται στην Αθήνα, και μεταφράζονται επίσης έργα του Alfred

του ποιητού της *Γερμανίας Γάιτου* στην ελληνική σκηνή του 19^{ου} αιώνα», *Παράβασις*, τόμ. 4, 2002, σσ. 39-72.

⁷⁶ Πεντάπρακτο δράμα που μεταφράζεται από τα ιταλικά (ΛΤ 309). Παίχτηκε στο θέατρο «Ναούμ», στις 18 Σεπτ. 1869 (*Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 659, 20 Σεπτ. 1869, σ. 2, στ. 3) από ξένο μελοδραματικό θίασο που έφθασε στην Κ/πολη διά του *Τεργεσταίου ατμοπλοίου* (ό.π., αρ. φ. 638, 26 Αυγ. 1869, σ. 2, στ. 3).

⁷⁷ Πεντάπρακτο μελόδραμα (ΛΤ 717).

⁷⁸ Τρίπρακτο μελόδραμα μεταφράζεται από τα ιταλικά (ΛΤ 721). Η παράστασή του στο θέατρο «Ναούμ» της Κ/πόλης αναγγέλεται για την τελευταία εβδομάδα του Σεπτ. 1869 (*Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 659, 20 Σεπτ. 1869, σ. 2, στ. 3).

⁷⁹ *Φάουστ*, δράμα λυρικών εις πράξεις πέντε μεταφρασθέν εκ του ιταλικού υπό Π. Ματαράγκα, Εν Κωνσταντινούπολει, τύποις «Επταλόφου» 1869, (*Ανατολικός Αστήρ*, έτος Ι', αρ. 843, 13 Ιαν. 1871). Πρέπει να είναι η όπερα του Gounod (1859) σε 5 πράξεις, βασισμένη στο libretto των Barbier και Carré, που μεταφράζεται στα ελληνικά από ιταλική μετάφραση του έργου.

⁸⁰ Ελ. Μιχαηλίδη, «Ένας εμπνευσμένος Έλληνας υποπρόξενος εν Τραπεζούντ τω 1865», *Ποντιακά Φύλλα*, έτος Β', αρ. 14, Απρ. 1937, σσ. 65-66. Ο ίδιος μετέφρασε το πεντάπρακτο μελόδραμα *Ο ποιητής* (Κων/πολη, 1869), η έκδοση του οποίου λανθάνει (ΛΤ 311).

⁸¹ *Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 611, 613, 614, 615, 616, 618, 619, 620 και 623 (από 23 Ιουλ.-7 Αυγ. 1869).

⁸² *Ο.π.*, αρ. φ. 652, 653, 654, 655, 656, 658, 660 και 661 (από 12-23 Σεπτ. 1869).

⁸³ Δεν μνημονεύεται ο συγγραφέας του έργου, όμως επειδή αναφέρεται ως δίπρακτη κωμωδία (ΛΤ 315), η μετάφραση πρέπει να είναι η δίπρακτη όπερα (1816) του Rossini και όχι η πε-

ντάπρακτη κωμωδία του Beaumarchais (*Le barbier de Seville*, 1775). Το έργο θα μεταφραστεί ένα χρόνο αργότερα (το 1871) από τον Σπυρ. Λάμπρου (το χειρόγραφο-αυτόγραφο της μετάφρασης στο Θεατρικό Μουσείο. Βλ. ΛΤ σ. 190, σημ. 77), επίσης από τον Γεώργιο Σημηριώτη (Χρ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 317) και θα εκδοθεί στην Αθήνα μαζί με τους *Γάμους του Φίγκαρο* (Έκδ. Αναγνωστίδης).

⁸⁴ Βλ. πρόλογο του μεταφραστή στην έκδοση του έργου. (Εν Κ/πόλει, τη 1 Νοεμβρίου 1870).

⁸⁵ Αντικείμενο του έργου η διακωμώδηση «των ραδιοσυγών και καταχθονιστήτων των Ιησουϊτών και των κρονηλίων εκείνων αγάμων, οίτινες γινόμενοι κηδεμόνες πλουσιών ορφανών κορασιών, προσπαθούσι παντίοις τρόποις να λάβωσιν αυτά εις γάμον όπως γίνωσι κύριοι της περιουσίας αυτών». (Βλ. πρόλογο, ό.π.).

⁸⁶ Για το μελόδραμα στην Ελλάδα το 19^ο αιώνα βλ. Νίκος Μπακουνάκης, *Το φάντασμα της Νόρμα: Η υποδοχή του μελοδράματος στον ελληνικό χώρο το 19^ο αιώνα*. Καστανιώτης, Αθήνα 1991 και Αγγελική Σκανδάλη, *Η πορεία της όπερας στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα σε σχέση με τη συγκρότηση του αστικού χώρου: Μία πρώτη προσέγγιση*. Gutenberg, Αθήνα 2001, επίσης στις τοπικές ιστορίες θεάτρου.

⁸⁷ Bellini. *Νόρμα: Μελόδραμα* (2 πρ.), *Νεολόγον Εβδομαδιαία Επιθεώρησις*, αρ. 37, 4 Ιουλ. 1893, σσ. 725-728 κ.ε. (Λ. Παπαλεοντίου, ό.π., σ. 44, αρ. 3.1).

⁸⁸ Βλ. πρόλογο της έκδοσης του *Τορκουεμάδα*, Εν Αθήναις, 1883 (Π. Πολέμη, ό.π., σ. 232 αρ. 2711).

⁸⁹ Περισσότερα για την πρόσληψη του Victor Hugo στην ελληνόφωνη ανατολή βλ. σχετική εισήγηση της Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου στο *Ελληνο-Γαλλικό Συμπόσιο «Βίτωρ Ουγκώ, μια παγκόσμια φωνή στην αυγή του 21^{ου} αιώνα: Η ακτινοβολία του στην*

de Musset⁹⁰ από τον Σμυρνιό λογοτέχνη και ιστορικό Μιχαήλ Αργυρόπουλο.⁹¹ Πρόκειται για το μονόπρακτο *Το όνειρον του Αυγούστου* που δημοσιεύεται στο περιοδικό *Ανατολή*⁹² της Σμύρνης το 1880, το πεντάπρακτο δράμα *Το κύπελλον και τα χείλη* (*La coupe et les lèvres*, 1832), απόσπασμα από την Δ' πράξη του οποίου δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Αμάθεια*⁹³ της Σμύρνης το 1902 και τη δίπρακτη κωμωδία *Το όνειρον των κοριτσιών* (*A quoi rêvent les jeunes filles*, 1832), απόσπασμα της οποίας δημοσιεύεται επίσης στο περιοδικό *Ανατολή*⁹⁴ της Σμύρνης το 1910, και οι τρεις έμμετρες γλαφυρές μεταφράσεις, όπου ο μεταφραστής από την καθαρεύουσα στα δύο πρώτα έργα περνά στο τελευταίο στη χρήση της δημοτικής.⁹⁵

Τέλος στην ελληνόφωνη Ανατολή θα πρωτοεμφανιστεί ο τελευταίος εκπρόσωπος του όψιμου ρομαντισμού, ο Edmond Rostand (1868-1918) με τον *Συρανώ δε Βερζεράκ* (*Cyrano de Bergerac*, 1897) σε μετάφραση από τον Ε. Χ. Εμμανουηλίδη, αποσπάσματα από την Α' πράξη της οποίας δημοσιεύονται στο περιοδικό *Ακτίς*⁹⁶ της Σμύρνης το 1897, ένα χρόνο πριν τυπώσει στον Πειραιά ο Γ. Στρατήγης τη δική του μετάφραση.⁹⁷ Το 1910 μεταφράζεται (σε στίχους) επίσης το έργο του *Σαντεκλαίρ* (*Chantecler*, 1910) από το Γεώργιο Σημηριώτη.⁹⁸ Απόσπασμά του δημοσιεύεται την ίδια χρονιά στο περιοδικό *Κόσμος*⁹⁹ της Σμύρνης. Το έργο μετατρέπεται αργότερα, το 1916, σε λαϊκή επιθεώρηση από τον νεαρό τότε Σμυρνιό Δ. Ιωαννίδη.¹⁰⁰

Στο τέλος του αιώνα ακολουθώντας το πνεύμα της εποχής, θα εμφανιστούν μεταφράσεις έργων από τις βόρειες δραματοποιήσεις.¹⁰¹ Το 1890 εκδίδεται στη Σμύρνη μεταφρασμένη από τον Γεώργιο Βογιατζή η διασκευή του μυθιστορήματος του Dostoyevsky *Έγκλημα και τιμωρία*¹⁰² με μορφή επτάπρακτου δράματος,¹⁰³ ενώ το 1892 στη *Νεολόγου Εβδομαδιαία Επιθεώρηση*¹⁰⁴ δημοσιεύεται ανώνυμη με-

Ελλάδα, Αθήνα 21-23 Νοεμ. 2002 (Πρακτικά υπό έκδοση).

⁹⁰ Ξένη Μητάκου, «Θεατρικός λόγος και πράξη: Η προβολή του νέου λαϊκού ειδώλου στη γαλλική ρομαντική δραματοποιήση», *Παρουσία*, τόμ. Η', 1922, σσ. 245-250. Μ. Μανούσου-Σταυριανού, *Το φαινόμενο Αλφρέντ ντε Μυσσέ, Από την λογοτεχνία στην πολιτική*, Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις, Αθήνα 1994. Επίσης Β. Πούχνηρ, *Η πρόοδος της γαλλικής δραματοποιήσης*, ό.π., σσ. 79-80.

⁹¹ Χρ. Σολομωνίδης, *Το θέατρο στη Σμύρνη*, ό.π., σσ. 299. Ως ποιητής χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Ρήγας Ραγιάς (Κυριάκος Ντελόπουλος, *Νεοελληνικά φιλολογικά ψευδώνυμα: 1800-1981*, ΕΛΙΑ, Αθήνα 1983, σ. 119).

⁹² *Ανατολή* (Σμύρνη) αρ. 7-8, 5-20 Οκτ. 1880, σσ. 235-246 κ.ε. (Λ. Παπαλεοντίου, ό.π., σ. 29, 1.4). Εκδόθηκε και αυτοτελώς στη Σμύρνη το 1881 σε έμμετρη μετάφραση.

⁹³ *Αμάθεια* (Σμύρνη), 31 Δεκ. 1902 και Χρ. Σολομωνίδης, ό.π.

⁹⁴ *Ανατολή* (Σμύρνη), αρ. 7, 12 Δεκ. 1910, σσ. 102-104.

⁹⁵ Χρ. Σολομωνίδης, ό.π.

⁹⁶ *Ακτίς* (Σμύρνη) αρ. 16 και αρ. 17, 1897, σσ. 251-256 α.ε. (Λ. Παπαλεοντίου, ό.π., σ. 51, αρ. 3.1). Στο ίδιο περιοδικό δημοσιεύονται βιογραφία και εργογραφία του Rostand (ό.π., αρ. 16, 1897 σσ. 244-245) παρουσίαση του ιστορικού προσώπου του Συρανώ δε Βερζεράκ (ό.π., σσ. 245-246) και φιλολογική ανάλυση του έργου (ό.π., σσ. 246-250).

⁹⁷ Π. Πολέμη, ό.π., σ. 407, αρ. 4832. Βλ. επίσης αναγγελία της μετάφρασης του έργου στο άρθρο του Δημ. Ταγκόπουλου, «Συρανώ δε Μπερζεράκ», *Τρις των Αθηνών*, έτος Β', αρ. 5, 15 Νο-

εμ. 1898, σ. 44 και δημοσίευση αποσπασμάτων της μετάφρασης από την Γ' πράξη του έργου (Σκηνές Στ', Ζ', Η', Θ') (ό.π., αρ. 12, 1 Μαρτ. 1899, σσ. 95-99).

⁹⁸ Χρ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 317.

⁹⁹ E. Rostand, *Σαντεκλέρ. Στον ήλιο*. Μετ. Γ. Θ. Σημηριώτης. *Κόσμος* (Σμύρνη), αρ. 29, 1 Μαρτ. 1910, σ. 89 (Λ. Παπαλεοντίου, ό.π., σ. 100, αρ. 3.1.).

¹⁰⁰ Χρ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 232

¹⁰¹ Β. Πούχνηρ, «Οι βόρειες λογοτεχνίες και το νεοελληνικό θέατρο: Ιστορικό διάγραμμα και ερευνητικοί προβληματισμοί.» Στον τόμο: *Κείμενα και αντικείμενα: Δέκα θεατρολογικά μελετήματα*. Καστανιώτης, Αθήνα 1997, σσ. 311-354.

¹⁰² Χρ. Σολομωνίδης, ό.π., σ. 331. Βλ. επίσης Αθ. Χατζηδήμος, *Σμυρναϊκή βιβλιογραφία: Μέρος τρίτο 1877-1894*, ό.π., σ. 429, αρ. 883. Επίσης Π. Πολέμη, ό.π., σ. 321, αρ. 3796.

¹⁰³ Η μετάφραση είναι πιθανό να στηρίχθηκε στη διασκευή του μυθιστορήματος για το θέατρο των Paul Ginistry και Hugues Le Roux, *Crime et Châtiment* (Paris, 1888). Περισσότερα για τη μετάφραση βλ. Γιάννης Σιδέρης, *Ελληνικές και ξένες διασκευές του Ντοστογιέφσκι στο θέατρό μας*, Αθήνα 1971, σσ. 6-7. (Ανάτυπο από τη *Νέα Εστία*, αρ. 1066, 1 Δεκ. 1971, σσ. 1648-1665). Ένα άλλο έργο του Dostoyevsky, *Οι αδελφοί Καρμαζώφ* διασκευασμένο για το θέατρο από τους Jacques Coreau και Jean Croué μεταφράζεται από τον Γεώργιο Σημηριώτη και εκδίδεται στην Αθήνα το 1922 στη σειρά «Θεατρική Βιβλιοθήκη Ζηράκη», αρ. 4.

¹⁰⁴ «Νορβηγικός γάμος, Εικόν πρώτη». *Νεολόγου Εβδομαδιαία*

τάφραση αποσπάσματος από τον *Πέερ Γκύντ*¹⁰⁵ (*Peer Gynt*, 1867) του Ibsen¹⁰⁶ με τίτλο *Νορβηγικός γάμος*. Το 1910-1911 δημοσιεύεται, στο περιοδικό *Κόσμος*¹⁰⁷ της Σμύρνης, ο *Πιστωτής*¹⁰⁸ (*Creditör*, 1888) του Strindberg σε μετάφραση Γ. Δ. Πετσόπουλου.

Η εμφάνιση της ρώσικης δραματουργίας στην ελληνόφωνη Ανατολή πέρα από τον Ντοστογιέφσκι θα εμπλουτιστεί το 1912 με δύο εκδόσεις του δράματος του Tolstói¹⁰⁹ *Το ζωντανό πτώμα* (1902) από διαφορετικούς μεταφραστές. Η πρώτη οφείλεται στον Νίκο Κασρινό και εκδίδεται στην Κ/πολη¹¹⁰ και η δεύτερη στον ηθοποιό Χριστόφορο Α. Μουρατχανίδη και τυπώνεται την ίδια χρονιά στην Τραπεζούντα.¹¹¹ Τέλος η ενότητα αυτή έργων των βορειών δραματουργιών θα κλείσει με το μυθικό δράμα *Έλγκα*¹¹² (*Elga*, 1896) του G. Hauptmann,¹¹³ το οποίο εκδίδεται στην Κ/πολη το 1920 μεταφρασμένο από τον Νικόλαο Οικονόμου.

Μια συνολική ματιά στους τίτλους των έργων που μεταφράστηκαν και δημοσιεύτηκαν στον τύπο, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, πέρα από την προσέγγιση γνωστών συγγραφέων, επιχειρείται από τους μεταφραστές η παρουσίαση άγνωστων ή λιγότερο γνωστών συγγραφέων και κειμένων, μία δηλαδή πρωτοβουλία πρωτοτυπίας και πειραματισμού, που αποδεικνύει την ύπαρξη ανήσυχων πνευματικών δυνάμεων που ερευνούν την ευρωπαϊκή δραματουργία αναζητώντας κείμενα άγνωστα στο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.¹¹⁴

Το περιοδικό που θα δώσει μεγάλη ώθηση στο μεταφραστικό εγχείρημα το 19^ο αιώνα είναι η *Θεατρική Βιβλιοθήκη* που εκδίδεται στη Κ/πολη με συνέπεια επί τέσσερα χρόνια (1880-1883), αρχικά από τους Ν. Μ. Στέφανο, Α. Μπαλάνο και Ι. Χατζηπέτρο. Σ' αυτούς, από τον Γ' τόμο του πρώτου έτους θα

αία *Επιθεώρησις*, αρ. 7, 6 Δεκ. 1892, σσ. 131-133 και αρ. 8, 13 Δεκ. 1892, σσ. 151-152.

¹⁰⁵ Πρόκειται για την πρώτη απόπειρα μετάφρασής του. Το έργο θα μεταφραστεί αργότερα από τον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο (20 Φεβρ. 1914). (Βλ. Γιώργος Βελουδής, «Κωνσταντίνος Χατζόπουλος», στον τόμο: *Μονά-ξυγά: Δέκα νεοελληνικά μελετήματα*. Γνώση, Αθήνα 1992, σσ. 125-204). Αποσπάσματα της μετάφρασής του αυτής θα δημοσιευτούν στον *Νουμά* αρ. 538, 8 Νοεμ. 1914 και αρ. 548, 17 Ιαν. 1915. Ολόκληρη η μετάφραση θα εκδοθεί από το ΕΛΙΑ σε αυτοτελή έκδοση το 2001. Το έργο θα μεταφραστεί επίσης από τον Κωνσταντινοπολίτη Όμηρο Μπεκέ και θα εκδοθεί στην Αθήνα το 1939 (εκδ. Καραβιάς) (Βλ. Γ. Σιδέρης, «Ο Ίψεν στην Ελλάδα». *Νέα Εστία*, τόμ. 60, αρ. 705, 15 Νοεμ. 1956, σ. 1548). Απόσπασμα της μετάφρασης αυτής που αναφέρεται στην Ελληνική Επανάσταση δημοσιεύεται στα *Αιολικά Γράμματα*, τόμ. 18, αρ. 102, Μάιος-Ιούν. 1988, σσ. 65-66.

¹⁰⁶ Νικηφόρος Παπανδρέου, *Ο Ίψεν στην Ελλάδα*. Κέδρος, Αθήνα 1983.

¹⁰⁷ *Κόσμος* (Σμύρνη), αρ. 47, 1 Δεκ. 1910, σσ. 446-448 κ.ε. (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 100, αρ. 34) και αρ. 50, 15 Ιαν. 1911, σσ. 28-29 κ.ε. (*ό.π.*, σ. 111, αρ. 3.1).

¹⁰⁸ Πρόκειται για την πρώτη μετάφραση του έργου. Δύο ακόμα μεταφράσεις του θα εκδοθούν πολύ αργότερα, η πρώτη με τίτλο *Οι πιστωτές* σε μετάφραση από τον Ιάνη Λο Σκόκκο, Μαρής, (Αθήνα 1978) και η δεύτερη με τίτλο *Οι δανειστές* από τον Μάριο Πλωρίτη (Καστανιώτης, Αθήνα 1994).

¹⁰⁹ Για τον συγγραφέα απαντώνται σε περιοδικά της Σμύρνης τα

εξής δημοσιεύματα: «Μελετηρός Φιλίστωρ. Μεγάλοι νεκροί. Ο θάνατος του Τολστόη». *Αριστοτέλης*, έτος Α', αρ. 9-10, Νοέμ.-Δεκ. 1910, σσ. 515-516. «Λέων Τολστόϊ», *Ερασιστής*, έτος Α', αρ. 10, Δεκ. 1910, σ. 591-596. Paul Bourget, «Ο Τολστόϊ και το έργο του», *ό.π.*, σσ. 597-603. Max Nordau, «Ο τολστοϊσμός», Μετ. Άγγελος Βλάχος, *ό.π.*, έτος Β', αρ. 2, Φεβρ. 1911, σσ. 90-94. Βλ. επίσης: Αναστ. Ασημακόπουλος «Από το πάνθεον των μεγάλων ανδρών: ο Τολστόϊ. *Απ' όλα* (Κ/πολη), έτος Α', αρ. 13, 14 Νοεμ. 1910, σ. 150. Αλέξανδρος Μελίδης, «Το κοινωνικό και πολιτικό ιδεώδες του Τολστόϊ», *ό.π.*, αρ. 14, 21 Νοεμ. 1910, σ. 164, αρ. 15, 28 Νοεμ. 1910, σ. 172, αρ. 16, 5 Δεκ. 1910, σ. 184, αρ. 17, 12 Δεκ. 1910, σ. 196, αρ. 18, 19 Δεκ. 1910, σ. 207, αρ. 22, 15 Ιαν. 1911, σ. 259.

¹¹⁰ Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 248, αρ. 201. Δημοσιεύεται επίσης στο περ. *Χρονικά* (Κ/πολη) αρ. 11, 1 Ιαν. 1912, σσ. 127-131 κ.ε. (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 121, αρ. 3.2). Ως μεταφραστές μνημονεύονται οι Νίκος Κασρινός και Όμηρος Μπεκές (*ό.π.*).

¹¹¹ Ερμής Μουρατίδης, *Το ποντιακό θέατρο: Μικρασιατικός Πόντος 1850-1922*. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 1991, σσ. 23 και 133.

¹¹² Το έργο θα δημοσιευτεί και στο περιοδικό *Ζωή* (Κ/πολη), αρ. 1-2, Ιαν.-Φεβρ. 1921, σσ. 17-39 (Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, σ. 189, αρ. 3.2).

¹¹³ Λ. Μυγδάλης, *Ελληνική βιβλιογραφία Χάουπμαν 1899-1984 και Χόφμανσταλ 1901-1986*, Θεσσαλονίκη 1988.

¹¹⁴ Βλ. περίπτωση του Lesage και του Klopstock. Έπίσης ενδεικτικά Λ. Παπαλεοντίου, *ό.π.*, (1909) σ. 89, (1911) σσ. 111-112, (1913), σσ. 130-131, (1915) σ. 143, κ.ο.κ.

προσθεθεί ως ειδικός συνεργάτης ο Γεώργιος Ξανθόπουλος, στον οποίο θα περιέλθει η έκδοση του περιοδικού από τον έβδομο τόμο, το 1882, αφού μεσολαβήσει η έκδοση του έκτου τόμου την ίδια χρονιά με εκδότη τον Κωνσταντίνο Α. Ξανθόπουλο και ειδικό συνεργάτη τον Γεώργιο Ξανθόπουλο.

Στο εισαγωγικό σημείωμα του περιοδικού που υπογράφουν οι αρχικοί εκδότες στις 17 Ιουνίου 1880, με σαφήνεια υπογραμμίζεται η σημασία της έκδοσής του για τον ελληνικό πολιτισμό τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή και διατυπώνονται οι στόχοι του. Σε μία εποχή που το έθνος *αναμφισβητήτως* εργάζεται με όλες τις δυνάμεις του για να καταλάβει τη θέση που του αρμόζει μεταξύ των *πεπολιτισμένων* ευρωπαϊκών κρατών *προς αποπεράτωση του οσημέραι υψουμένου οικοδομήματος* απαιτείται, πέρα από την τακτοποίηση του υπάρχοντος πολιτισμικού υλικού, ο εμπλουτισμός του με νέα δημιουργήματα, ιδιαίτερα στον τομέα της καλλιτεχνίας, όπου *ελαχίστη φροντίς δυστυχώς κατεβλήθη μέχρι τούδε, είτε περί συλλογής νέου υλικού, είτε περί κατάταξως του ευτελούς επισεσωρευμένου*. Ειδικότερα όσον αφορά το θέατρο διαπιστώνεται ότι από την εποχή της εθνικής παλιγγενεσίας ουδεμία ορατή πρόοδος έχει παρατηρηθεί. Η απουσία σχολής υποκριτικής και το περιορισμένο δραματολόγιο έχουν καταδικάσει το θέατρο σε μαρασμό.

Στην εποχή λοιπόν αυτή της αναζήτησης από τους ελληνικούς θιάσους νέου ρεπερτορίου η *Θεατρική Βιβλιοθήκη* έρχεται με την έκδοσή της να συμβάλλει στον εμπλουτισμό του, δημοσιεύοντας τα καλύτερα θεατρικά δημιουργήματα των *ξένων και ομογενών συγγραφέων* και φιλοδοξώντας να δημιουργήσει *μιαν ακεραίαν συλλογήν των έργων αυτών*.¹¹⁵

Τοποθετώντας τον υψηλό αυτό στόχο και γνωρίζοντας ότι τα σημαντικότερα έργα των ξένων κλασικών είχαν ήδη μεταφραστεί, οι εκδότες του περιοδικού θα αναζητήσουν από την ευρωπαϊκή δραματογραφία αμετάφραστα μέχρι τότε θεατρικά έργα. Αναλαμβάνουν λοιπόν μία ρηξικέλευθη πρωτοβουλία προώθησης της μετάφρασης προκειμένου να συγκεντρωθεί κατάλληλο υλικό για τα τεύχη του περιοδικού.

Ποια ήταν η διαδικασία που ακολουθήθηκε για τη συγκέντρωση μεταφράσεων δεν αποσαφηνίζεται. Η κατάρτιση καταλόγου με 135 συνολικά τίτλους¹¹⁶ προς μετάφραση, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι εκδότες είχαν προεπιλέξει τα έργα που τους ενδιέφεραν να μεταφραστούν και ίσως είχαν φροντίσει για τη συγκέντρωση των κειμένων τους στο πρωτότυπο. Όμως δεν γνωρίζουμε εάν ανέθεταν τη μετάφραση σε ανθρώπους των γραμμάτων ή απλώς συγκέντρωναν μεταφράσεις που αυτοί είχαν ήδη επεξεργαστεί. Πάντως ως κριτήριο για τη δημοσίευσή τους είχε οριστεί η επιτυχής ή όχι απόδοση του κειμένου. Όσες μεταφράσεις κρίνονταν αδόκιμες, δεν έβλεπαν το φως της δημοσιότητας.¹¹⁷

Μέχρι το 1883 που κλίνει το περιοδικό μεταφράστηκαν συνολικά 39 έργα χωρισμένα σε εννέα τόμους,¹¹⁸

¹¹⁵ Βλ. πρόλογο στη *Θεατρική Βιβλιοθήκη ήτοι Συλλογή των εκλεκτοτέρων τραγωδιών, δραμάτων και κωμωδιών πρωτοτύπων τε και εκ μεταφράσεων εκδιδομένη κατά τριμηρίαν υπό Ν. Μ. Στεφάνου, Α. Μπαλάνου και Ι. Χατζηπέτρου*, Έτος Α', Τόμ. Α', Εν Κωνσταντινουπόλει, τύποις Ε. Καγιόλ, 1880, σσ. α'-γ'.

¹¹⁶ Βλ. κατάλογο δημοσιευθέντων και δημοσιευθησομένων δραματικών έργων, *ό.π.*, τόμ. Δ', σσ. α'-β'.

¹¹⁷ Βλ. πρόλογο, *ό.π.*, τόμ. Α', σ. γ'.

¹¹⁸ Τόμος Α': *Η επαίτις* των Bourgeois και Masson, *Η παιδοκλόπος* των Grangé και Thiboust, *Το μαρτύριον της καρδιάς* των Séjour και Brésil, *Ιωσίας ο ακοφύλαξ* των Fournier και Meyer. Τόμος Β': *Οθέλλος* του Shakespeare, *Η Βραζιλιανή* του

Meurice, *Τα πνεύματα* του Ν. Καπιγιολλάση, *Ο ναύτης Βερτρύμ* του Bouchardy, *Ο σύζυγος της χήρας*, *Η σάλπιγξ της β' παρουσίας* του Ν. Καπιγιολλάση. Τόμος Γ': *Ο άγγελος του μεσονυκτίου* των Barrière και Thiboust, *Ιωάννα Γρέν* των Nus και Brot, *Η ποιμενίς των Άλπεων* των Desnoyer και Dennery, *Είνε τρελλή* του Melesville, *Ο κυανός μανδύας* του Ν. Καπιγιολλάση. Τόμος Δ': *Γάμοι του Αττίλα* του Bornier, *Φίλιππος ο Β'* του Cormon, *Γάσπαρος ο αλιεύς* του Bouchardy, *Δάφνη* του Μ. Κουτούβαλη, *Η δέησης των ναυαγών* των Dennery και Dugué. Τόμος Ε': *Χαίρε, Μαρία* των Dennery και Lafitte, *Μαρίων Δελόμ* του Hugo, *Οι λησταί* του Schiller. Τόμος ΣΤ': *Σωσάνα* *Ίμπερτ* των Brisebarre και Nus, *Ο γέρω-δεκαενεός* των Dennery και Dumanoir, *Το ένσαρκον άγαλμα* του Cicconi, *Δαλιδά* του

όπου δημοσιεύτηκαν συνολικά 44 έργα¹¹⁹ στην πλειονότητά τους μυθιστορηματικά δράματα γνωστών συγγραφέων του γαλλικού μελοδράματος Bourgeois, Dennery, Bouchardy, Cormon κ.ά.¹²⁰ Ανάμεσά τους παρεισφρύνουν ο *Μεμφίμοιρος* του Goldoni, οι *Λησταιί* του Schiller, ο *Κλαβίγιος* του Goethe, ο *Θθέλλος* του Shakespeare και η *Μαριών Δελόριμ* του Hugo, καθώς και ελάχιστα ελληνικά.

Κύριοι μεταφραστές της σειράς ήταν ο Κωνσταντίνος και ο Γεώργιος Ξανθόπουλος, επίσης ο Φωκίων Βουτσινάς, καθώς και άλλοι λόγιοι από την Ελλάδα¹²¹ και την Ανατολή.¹²² Το περιοδικό, απευθυνόμενο σ' ένα ευρύτερο «λαϊκό» κοινό λόγω του μελοδραματικού περιεχομένου του, γνώρισε εκδοτική επιτυχία.¹²³ Από την άλλη αξίζει να τονιστεί η ιδιαίτερα θετική συμβολή του *εις την ανάπτυξιν της αισθητικής του ελληνικού δημοσίου και εις την μύσιν αυτού εις την νεωτέραν ευρωπαϊκήν φιλολογικήν κίνησιν και ιδία την του θεάτρου*.¹²⁴

Μια άλλη ενότητα που συμπληρώνει την εικόνα της μεταφραστικής δραστηριότητας στην ελληνόφωνη Ανατολή αποτελούν οι μεταφράσεις θεατρικών έργων που πραγματοποιήθηκαν, όπως μαρτυρούν διάφορες πηγές, όμως δεν εκδόθηκαν, ούτε δημοσιεύθηκαν ποτέ, με αποτέλεσμα να μη διασωθούν ως κείμενα, ώστε να μπορούν να μελετηθούν.

Είναι πολλές οι μεταφράσεις που εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή. Από αυτές αξίζει να αναφερθεί η έμμετρη μετάφραση της τραγωδίας *Ειρήνη* (*Irène*, 1778) του Βολταίρου από τον Γ. Φραντζή που διαβάζεται από τον ίδιο δημόσια σε εκδήλωση του Φιλελευθέρου Συλλόγου «Όμηρος» στη Σμύρνη, στις 12 Φεβρ. 1878.¹²⁵ Επίσης οι μεταφράσεις από τον Νικ. Π. Ποτηράκη του *Αριστοδήμου* του Μόντι και του έργου *Πατράλιος και Εστιάς* του Alessandro Verri (1741-1816), που αναγγέλλονται στον τύπο,¹²⁶ η μετάφραση από τον Αλέξανδρο Σταματιάδη του *Πολυνείκη* του Αλφιέρι, που παίζεται στην Κ/πολη το 1870 από το θίασο «Αισχύλο»¹²⁷ των Π. Σούτσα - Διον. Ταβουλάρη και από ερασιτέχνες,¹²⁸ καθώς και οι μεταφράσεις του έργου *Νύμφη της Αβύσου* του Byron από τον Κ. Π. Υάκινθο¹²⁹ το 1846 και του

Feuillet, *Ιωάννα των δακρύων και Ιωάννα των γελώτων* των Dumañoir και Keraniou, *Περιπέτεια εφημεριδογραφίας*. Τόμος Ζ': *Τα ορφανά της Ενετίας* του Garand, *Οι αδιάφοροι* του Gaspard, *Η χαρτομάντις* των Foucher και Dennery, *Ο πολυήμενος ευπατριδής* του Ferrier, *Ο μεμφίμοιρος* του Goldoni. Τόμος Η': *Ο ταχυδακτυλογράφος* των Dennery και Brésil, *Ο δήμιος της Ενετίας* του Bourgeois, *Δον Καίσαρ του Βαζάν* των Dumañoir και Dennery, *Γαλάτεια* του Σπ. Βασιλειάδη, *Κακή ώρα* του Δ. Κορομηλά. Τόμος Θ': *Η δέσπονα της Λυών* του Lytton, *Κλαβίγιος* του Goethe, *Γαλιλαίος* του Montecini, *Ο λιθοξόος* του A. Dumas, *Ο υιός της Κοραλίας* του Delpit.

¹¹⁹ Από τα 44 έργα, τα 5 ήταν ελληνικά.

¹²⁰ Γ. Σιδέρης, «Το μυθιστορηματικό δράμα», στην *Ιστορία του νέου ελληνικού θεάτρου: 1794-1944*, Τόμ. Α', Καστανιώτης, Κέντρο Μελέτης Θεάτρου, Θεατρικό Μουσείο, Αθήνα 1990, σσ. 140-144. Βλ. επίσης Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *Μυθιστορηματικά δράματα*, στο: *Ελληνικό θέατρο στην Κωνσταντινούπολη το 19^ο αιώνα*, Τόμ. Α', ό.π., σσ. 163-192. Ο Δημ. Σπάθης προτείνει και υποστηρίζει τη χρήση του όρου «μελοδράμα». Βλ. Δημ. Σπάθης, «Η εμφάνιση και καθιέρωση του μελοδράματος στην ελληνική σκηνή», στον τόμο: *Μελοδράμα: Ειδολογικοί και ιδεολογικοί μετασχηματισμοί*, Επιστ. Σάββας Πατσάλιδης, Αναστασία Νικολοπούλου, University Studio Press, Θεσ/νίκη 2001, σσ. 165-226.

¹²¹ Από τον ελλαδικό χώρο ο Χαρ. Άννινος, ο Άγγελος Βλάχος, ο Μ. Ν. Δαμράλης, ο Διον. Π. Λάμπρος, ο Α. Γ. Σκαλίδης και ο Παν. Τυπάλδος.

¹²² Από την Κ/πολη ο Λάμπρος Ενυάλης, ο Ι. Α. Ζερβουδάκης, ο Σπυρ. Ματσούκης, η Ρωξάνη Τσιγαλάκη, ο Ν. Μ. Στεφάνου, ο Α. Χ. Στεφόπουλος, από τη Βάρνα Σπυρ. Δαλλαπόρτας, από την Βηρυττό ο Ν. Καπιγιολλάσης.

¹²³ Βλ. δημοσιεύματα με σχετικές κρίσεις των εφημερίδων στη *Θεατρική Βιβλιοθήκη*, ό.π., έτος Β', τόμ. Η', Εν Κωνσταντινουπόλει, 1882, σσ. 183-195.

¹²⁴ *Νέα Εφημερίς* (Αθήνα), 24 Αυγ. 1992 (ό.π., σ. 195).

¹²⁵ *Νέα Σμύρνη* (Σμύρνη), 11 Φεβρ. 1878 (Βλ. Αρχείο αποδελτιωμένου τύπου Ινστιτούτου Μεσογειακών Μελετών, Ρέθυμνο Κρήτης).

¹²⁶ *Τηλέγραφος του Βοσπόρου και Βυζαντίς* (Κ/πολη), αρ. φ. 678, 5 Ιουν. 1863.

¹²⁷ *Κωνσταντινούπολις*, αρ. φ. 772, 14 Μαρτ. 1870 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., τόμ. Β', σ. 30).

¹²⁸ Παίζεται από ερασιτέχνες στη Λέσχη «Μνημοσύνη» στις 20 και 25 Μαρτ. 1970 (*Νεολόγος*, αρ. φ. 611, 19 Μαρτ. 1870 και αρ. φ. 613, 24 Μαρτ. 1870. Βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, ό.π., σ. 33).

¹²⁹ Ο Κ. Π. Υάκινθος αναγγέλλει από τη Μυτιλήνη την έμμετρη μετάφραση του έργου (*Αμάλθεια*, 12-1-1846, σ. 4). (Αρχείο αποδελτιωμένου τύπου, ό.π.).

Έγμοντ του Γκαίτε από τον Ανδρέα Σπαθάρη,¹³⁰ καθηγητή της Σχολής της Χάλκης, που παίζεται από τον Παντελή Σούτσα το 1863 στο θέατρο «Ναούμ».¹³¹ Ακολουθούν μυθιστορηματικά δράματα του συρμού, που παίζονται από περιοδεύοντες θιάσους σε μεταφράσεις που τους παραχωρούν λόγιοι και δημοσιογράφοι που στηρίζουν το ελληνικό θέατρο, όπως οι Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος,¹³² και Κλεάνθης Τριαντάφυλλος¹³³ στην Κ/πολη, Λουκάς Νικολαΐδης,¹³⁴ Αιμιλία Κτενά Λεοντιάς¹³⁵ και Φωκίων Βουτσινάς¹³⁶ στη Σμύρνη για να μνημονεύσουμε τους σημαντικότερους.

Τελειώνοντας μπορούμε να συνοψίσουμε σε τέσσερις τους λόγους για τους οποίους οι καταγινόμενοι με τη μετάφραση, λόγιοι, δημοσιογράφοι, εκπαιδευτικοί και ηθοποιοί, θα ασχοληθούν με το αντικείμενο αυτό: α) ο εμπλουτισμός του ρεπερτορίου των θιάσων με έργα στην ελληνική γλώσσα, για λόγους καθαρά πρακτικούς, την παράστασή τους δηλ. στη σκηνή. Τις μεταφράσεις αυτές υπογράφουν συνήθως ηθοποιοί και δημοσιογράφοι που στηρίζουν την προσπάθεια αναγέννησης του ελληνικού θεάτρου, β) η ενημέρωση του ελληνικού αναγνωστικού κοινού για τα έργα της ευρωπαϊκής δραματουργίας και γενικά η προσπάθεια διεύρυνσης του ελληνικού πνευματικού ορίζοντα, στοχοθεσία συνήθως των λογίων, γ) η ανάδειξη της παιδαγωγικής και διδακτικής αξίας των έργων στην οποία προσβλέπουν οι μεταφραστές εκπαιδευτικοί και δ) ο πειραματισμός στο μεταφραστικό εγχείρημα ως εξάσκηση στην ξένη γλώσσα και απόδοσή της στην ελληνική. Αυτές οι μεταφραστικές απόπειρες που άλλοτε δημοσιεύονται ολόκληρες και άλλοτε αποσπασματικά (μεταφράσεις-σχεδιάσματα), πρέπει να αποδοθούν σε νέους ανθρώπους που συνήθως κρύβουν την ανωνυμία τους πίσω από αρχικά.

Γενικά πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι, μέσα από τα προλογικά κείμενα των μεταφρασιών, όπου αυτά υπάρχουν, καθίσταται σαφής η ενσυνείδητη επιθυμία τους να συμβάλλουν με το έργο τους στην ευρύτερη πολιτιστική ζωή του Ελληνισμού. Ας μνημονεύσουμε εδώ μερικά ονόματα μεταφρασιών, γιατί ο χώρος δεν μας επιτρέπει να αναφερθούμε σ' αυτούς διεξοδικά, τον εξέχοντα μεταφραστή του Μολιέρου, Κωνσταντίνο Οικονόμο των εξ Οικονόμων, καθηγητή στις Κυδωνιές και τη Σμύρνη, τους Σμυρνιούς, Κων/νο Αμηνρά, Ισιδωρίδη, Ι. Σκυλίτη, Φωκίωνα Βουτσινά, τους Κ/πολίτες Ιωάννη Ραπτάρχη μεταφραστή του Ουγκώ, Πανταλέοντα Καβάφη μεταφραστή του Σαίξπηρ, Σταύρο Βουτυρά, Ιωάννη Καμπούρογλου, Αλέξανδρο Σταματιάδη,¹³⁷ τους εκ Πόντου Κωνσταντίνο και Γεώργιο Ξανθόπουλο κ.ά., που με τα κείμενά τους συγκρότησαν μια πλούσια μεταφραστική παραγωγή το 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στην ελληνόφωνη Ανατολή, συνεχίζοντας τα πρωτοποριακά βήματα των μεταφρασιών του νεοελληνικού διαφωτισμού και εμπλουτίζοντας την ελληνική θεατρική βιβλιογραφία με νέα έργα αλλά και την ελληνική βιβλιογραφία γενικότερα.

¹³⁰ Ελευθ. Κασιάνης, *Ανδρέας Σπαθάρης, ο φαναριώτης, ο δάσκαλος του γένους και ο ποιητής: 1837-1901*. Αθήνα 1976 (Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *ό.π.*, σ. 13).

¹³¹ *Τηλέγραφος του Βοσπόρου και Βυζαντίς*, αρ. φ. 719, 26 Οκτ. 1863 (*ό.π.*).

¹³² Ο Κωνσταντίνος Ξανθόπουλος μετέφρασε τα έργα *Ο πατήρ Μαρσιάλ* του Α. Delpit (*Νεολόγος*, αρ. φ. 4673, 29 Νοεμ. 1884) και *Αι μαρμάρια κόραι* των Barrière και Thiboust (*ό.π.*, αρ. φ. 5813, 5 Νοεμ. 1888) που παίχτηκαν στην Κ/πολη (βλ. Χ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου, *ό.π.*, σ. 395 και 436), το δεύτερο και στη Σμύρνη (Χρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 147).

¹³³ Ο Κλεάνθης Τριαντάφυλλος μετέφρασε το *Δράμα εν οικονομεία* των Jules Barbier και Michel Carré (*Νεολόγος*, αρ. φ. 4642, 20 Οκτ. 1884).

¹³⁴ Ο Σμυρναίος λόγιος Λουκάς Νικολαΐδης μετέφρασε τα *Χρήματα* (Money, 1840) του Lytton (Χρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 310)

και τον *Μάυρον ιατρόν* των Bourgeois και Dumanoir (*Αμάλθεια*, 20 Ιαν. 1879. Βλ. Αρχείο αποδελτιωμένου τύπου, *ό.π.*).

¹³⁵ Η λογία Αιμιλία Κτενά Λεοντιάς μετέφρασε το δράμα *Γερμαίνη ή αι δύο αντίπαλοι* των Denney και Cremier που παίχτηκε στη Σμύρνη το 1881 από το θίασο του Δ. Αλεξιάδη (*Νέα Σμύρνη*, 27 Νοεμ. 1881. Βλ. Αρχείο, *ό.π.*).

¹³⁶ Ο Φωκίων Βουτσινάς διασκεύασε για το θέατρο το μυθιστόρημα *Ο περιπλανώμενος Ιουδαίος* του Eugène Sue που εκδόθηκε στη Σμύρνη (*Σμύρνη*, 31 Ιαν. 1875), όμως η έκδοση του λανθάνει, επίσης τους *Τρεις σωματοφύλακες* του Al. Dumas που παίχτηκαν στο θέατρο *Αλάμβρα* της Σμύρνης στις 4 και 5 Σεπτ. 1882 (*Νέα Σμύρνη*, 4 Σεπτ. 1882. Βλ. Αρχείο, *ό.π.* Βλ. επίσης Χρ. Σολομωνίδης, *ό.π.*, σ. 301).

¹³⁷ Για τον Αλέξανδρο Σταματιάδη βλ. τώρα Δημ. Σπάθης, «Η εμφάνιση και καθιέρωση του μελοδράματος στην ελληνική σκηνή», *ό.π.*, σσ. 193-202.